

Тимошенко І.В.,

*м.н.с. регіонального центру досліджень і сприяння розвитку кооперації,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»*

ТОВАРИСТВА ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК ФОРМА СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проаналізовано зарубіжний досвід організації та функціонування некомерційної форми страхового захисту – товариств взаємного страхування. Розглянуто організаційно-управлінський та економічний механізми взаємовідносин між учасниками страхового процесу на принципах взаємності. На основі SWOT-аналізу визначено переваги та недоліки цієї форми страхування. Обґрунтовано доцільність та перспективи розвитку товариств взаємного страхування на вітчизняному ринку страхових послуг у контексті підвищення рівня страхового захисту підприємницької діяльності суб'єктів малого бізнесу.

Ключові слова: ринок страхових послуг, товариство взаємного страхування, підприємницькі ризики, механізм функціонування, страховий фонд, некомерційна форма страхування.

Постановка проблеми. В економіці будь-якої країни суттєву роль відіграють суб'єкти малого підприємництва, які завдяки своїй спроможності швидко реагувати на виклики ринку сприяють зростанню товарів і послуг та зниженню цін на них, забезпечують збільшення податкових надходжень, допомагають вирішенню проблеми зайнятості населення. Однак через високу вразливість від різних форс-мажорних обставин найменший збій у роботі таких підприємств може призвести до ліквідації бізнесу. Для підтримки малого підприємництва необхідно забезпечення його ефективним страховим захистом.

Проте висока вартість страхових послуг в акціонерних компаніях і нестача фінансових ресурсів у дрібних підприємств не дозволяє їм витратити кошти на страхування, навіть якщо існує реальна необхідність у цьому. Не зацікавлені в обслуговуванні клієнтів з обмеженим платоспроможним попитом при високих ризиках і самі страховики, які або ігнорують їх потреби, або нав'язують їм послуги, що відповідають передусім інтересам самої страхової компанії. Зважаючи на наявні негативні тенденції вітчизняної сфери страхування, актуальним стає вивчення зарубіжного досвіду страхового захисту суб'єктів малого підприємництва. Важливе місце у цьому процесі займають товариства взаємного страхування, які функціонують в національних страхових системах переважної більшості країн світу. Не тільки науковий, але і практичний інтерес викликає також виявлення перспектив їх застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємного страхування для вітчизняної економічної науки є не новою, але однією із маловивчених. Наявність в Україні у другій половині XIX–на початку XX ст. міських і земських товариств взаємного страхування супроводжувалося значною кількістю теоретичних публікацій. Проте монополізація радянською державою страхової діяльності призвела до ліквідації названих організацій та вилучення відповідної пробле-

матики з наукових досліджень. Тому серед наукових доробок вітчизняних науковців майже відсутні роботи, які б у комплексі розкривали теорію і практику взаємного страхування, вітчизняний і міжнародний досвід діяльності взаємних страхових організацій, їхня роль і значення у страховому захисті господарюючих суб'єктів і населення.

Окремі економічні аспекти вищезазначеної проблеми розглянуті в роботах сучасних вчених О.М. Віленчука, С.А. Навроцького, А.О. Пантелеймоненка, П.А. Стрельбицького [1-4]. Історико-правовий аспект організації взаємного страхування досліджували А.С. Адамов, В.В. Мачуський, К.М. Твердомед [5-7]. Аналіз наукових статей зазначених авторів показує, що вони розкривають переважно галузевий характер діяльності ТВС.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим недостатньо вивчена функціональна роль товариств взаємного страхування у системі ринкових взаємодій, не визначені їхні конкурентні переваги при забезпеченні страхового захисту своїх членів, не розкрито механізм створення й функціонування ТВС та можливості їх застосування у вітчизняній практиці.

Мета статті. Головною метою роботи є узагальнення зарубіжного досвіду діяльності товариств взаємного страхування та обґрунтування доцільності їх впровадження на вітчизняному ринку страхових послуг, зокрема, і для потреб суб'єктів малого підприємництва. У процесі дослідження використовувалися методи моделювання, прогнозування та SWOT-аналізу з метою аргументації авторських поглядів.

Виклад основного матеріалу. Практика зарубіжних країн свідчить, що якість страхових послуг багато в чому залежить від ефективного функціонування двох основних організаційних форм страхової системи – комерційної та взаємної. В Україні основу страхової системи становлять переважно страхові компанії у формі акціонерних товариств, стратегічним напрямком діяльності яких є отримання прибутку для інвесторів. Специфіка взаємного страхування полягає у тому, що воно являє собою некомерційну форму страхового захисту. Особливість товариств взаємного страхування (ТВС) проявляється в принципах їх організації та механізмі функціонування.

Ініціаторами створення ТВС є фізичні або юридичні особи, що мають однакові майнові інтереси та еквівалентні страхові ризики. У документі Європейської Комісії «Взаємні товариства в розширеній Європі» («Mutual Societies in an enlarged Europe») відзначається, що метою цих товариств є не отримання прибутку на вкладені кошти, а надання якісних і доступних за ціною страхових послуг, тому свою діяльність вони будують на безкоштовному членстві, відсутності акцій, субсидіарній солідарності, незалежності та демократичності управління [8].

Формування членами ТВС страхового фонду шляхом пайової участі дозволяє кожному з них виступати водночас

страховиком для інших. Кожний із учасників може впливати на прийняття рішень, пов'язаних із витратою коштів фонду, але не має права власності на капітал товариства [5, с. 289]. Неприбутковий характер страхових операцій та можливість самостійного визначення страхової політики сприяє залученню у ТВС широкого кола страхувальників.

На міжнародних ринках страхових послуг ТВС (у англійських публікаціях їх називають взаємними страховими компаніями – Mutual Insurance Company) разом зі страховими кооперативами (insurance cooperatives) формують сектор взаємного страхування. За даними Асоціації взаємних страхових компаній і страхових кооперативів у Європі (Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe, AMICE), його обсяги станом на 1.01.2013 року становили понад 35% у державах Євросоюзу, 37-40% – на північноамериканському континенті, від 50 до 65% – в азіатських країнах [9]. Інформацію AMICE підтверджує і Міжнародна Федерація кооперативного й взаємного страхування (International federation of cooperatives and mutual friendly societies, ICMIF), за підрахунками якої ТВС та страхові кооперативи складають близько 40% світового обсягу страхових послуг. Проведене ICMIF аналітичне дослідження понад 3300 взаємних і кооперативних страхових компаній з 80 країн світу виявило, що страхові операції некомерційних організацій зросли у 2013 році порівняно з періодом фінансової кризи 2007–2008 років на 26%, тоді як комерційних страховиків – тільки на 11,8% [10]. Причини їх швидкого зростання пояснюються підвищенням попиту середніх верств населення на недорогий страховий захист в умовах фінансово-економічної нестабільності.

В Україні можливість створення страхових товариств некомерційного типу передбачені Законом України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96–ВР, який у статті 14 надає право на організацію товариств взаємного страхування, та постановою Кабміну України «Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування» від 1.02.1997 № 132 (зі змінами від 28.03.2012 р.) [11]. Однак економічна природа взаємного страхування і умови функціонування ТВС у зазначених законодавчих актах не розкриваються. Відсутність юридичних норм, які б чітко визначали організаційні, правові та економічні засади формування і діяльності товариств взаємного страхування стримує їх появу. Тому, незважаючи на певні нормативні підстави, передбачені українським законодавством, взаємні страхові організації на вітчизняному ринку страхових послуг відсутні.

Між тим завдяки своїй специфіці ТВС можуть застосовуватися у багатьох сферах страхування. Як свідчить зарубіжний досвід, найсприятливіші умови для їх поширення слід очікувати при страхуванні професійної відповідальності, фермерських господарств, суб'єктів малого підприємництва, коли страхувальники мають однорідні ризики, а їхні страхові інтереси співпадають з потребою у недорогому і надійному захисті.

Мале підприємництво з погляду здійснення страхування не є однорідним. Воно представлено торговельними організаціями (магазинами, кафе, аптеками, кіосками), підприємствами з надання побутових послуг (перукарнями, салонами краси, пральнями, ательє), приватними медичними кабінетами, індивідуальними підприємцями тощо.

Як свідчить зарубіжна практика, найчастіше суб'єкти малого бізнесу зацікавлені у таких видах страхування: 1) майновому страхуванні (офісу, активів, товарів) від усіх збитків, включаючи крадіжки і пожежі; 2) страхуванні від вимушеної зупинки підприємницької діяльності; 3) страхуванні підпри-

ємницьких ризиків, коли страховим випадком визнається зниження ринкових цін на продукцію малих підприємств, якщо воно призвело до повної або часткової втрати доходу цими підприємствами; 4) комерційному страхуванні, яке поділяється на:

- страхування професійної відповідальності за якість товарів, робіт (послуг) для відшкодування шкоди життю, здоров'ю або майну потерпілих, заподіяного недоліками виготовленого і реалізованого товару або наданих послуг;

- страхування відповідальності на випадок виникнення збитків, які може понести клієнт при отриманні спеціалізованих послуг. Даний вид страхування є важливим для представників обслуговуючої сфери, оскільки у деяких випадках розмір збитків може перевищувати річний обіг малого підприємства [12].

Ці види страхових послуг є актуальними й для українських підприємств. У значній мірі види страхування малого підприємництва залежать від профілю його діяльності. В якості прикладу можна змодельювати таку ситуацію. Зазвичай малий бізнес зосереджений в одному місці (як правило, це орендований офіс). При пожежі в офісі діяльність фірми виявляється фактично паралізованою. Від вимушеної перерви в роботі підприємець зазнає збитків, які складаються з неодержаного прибутку, з додаткових витрат по ліквідації наслідків аварії, а також з поточних витрат, куди входять зарплата персоналу, оренда, податки, амортизація тощо.

Якщо підприємство займається виготовленням продукції за допомогою складного технічного обладнання, то для нього найбільшу загрозу представляє збиток, який може бути нанесений цим механізмом. Як правило, для малих підприємств характерна наявність невеликої кількості устаткування і у випадку його ушкодження простій може привести до банкрутства. Для підприємства, що займається обробкою або продажем харчових продуктів набагато важливіше схоронність продукції в холодильних камерах або під час перевезення.

Типи страховок, як і їх ціна для цих двох видів підприємств у акціонерних компаніях суттєво різняться. Вартість страхових послуг у комерційних страховиків для малих підприємств вище, ніж для великих компаній. Це пояснюється тим, що страхування майна малих підприємств збільшує витрати страхових компаній, пов'язані з виявленням та оцінкою ризиків. Приміром, не кожний страховик готовий укласти договір страхування товарів у наметі на оптовому ринку або вітринного скла у магазині без значного збільшення страхової премії. Крім того, в силу специфіки деяких видів устаткування, наприклад, медичного, страховики, які, скоріше за все, не мають фахівців, що знаються на такому обладнанні, збільшують страховий тариф за ризик [13, с. 233]. У силу зазначених причин акціонерні компанії віддають перевагу великим промисловим підприємствам, відповідно тарифи, що ними застосовуються, неприйнятні для малого бізнесу.

Підприємці розуміють важливість страхування, але у них, як правило, недостатньо вільних коштів і відволікати гроші на оплату страхових послуг означає брати додаткові кредити. У такій ситуації, враховуючи, що ризик виникнення страхового випадку одночасно у кількох підприємств відносно менший, ніж у кожного окремо, їм доцільно створити загальний фонд для відшкодування втрат – товариство взаємного страхування, де відбувається перерозподіл ризиків шляхом солідарної відповідальності.

Спіраючись на зарубіжний досвід функціонування товариств взаємного страхування, розглянемо організаційно-управлінський та економічний механізм їх формування на

основі чинного вітчизняного страхового законодавства.

Страхові операції, що проводять ТВС, за своєю суттю нічим не відрізняються від операцій, здійснюваних комерційними страховиками. Вони теж визначають умови страхування, отримують страхові платежі, формують страхові резерви і здійснюють виплати. Але в ТВС механізм страхування розробляється безпосередньо страховальниками, тому вони можуть організувати його, орієнтуючись на свої фінансові можливості й професійні потреби.

Товариства взаємного страхування утворюються на добровільній основі за рахунок внесків підприємців з метою захисту їх інтересів (в частині управління ринковим ризиком). Умови страхування і розмір внесків встановлюються самими членами на загальних зборах. Це стосується в першу чергу оцінки страхових випадків, порядку сплати внесків і отримання виплати. Гарантом страхових відшкодувань кожному учаснику виступають усі члени товариства спільно [14].

Ключовим питанням при організації товариств взаємного страхування є порядок створення страхового фонду, джерел його формування та розміру, а також розподілу і використання. Економічний механізм функціонування товариств взаємного страхування полягає у тому, що його засновники роблять внески, а коли у когось із членів товариства виникає страховий випадок, виплати йдуть із загальних резервів. Тобто формується свого роду «каса взаємодопомоги», яка є фінансовою основою для підтримки підприємств з невеликими доходами у форс-мажорних обставинах. Оскільки члени взаємних страхових організацій не передбачають отримання прибутку на вкладені кошти, це створює економічні передумови того, що страховий захист вони отримуватимуть за собівартістю. Стра-

ховий тариф при взаємному страхуванні полягає тільки із прямих витрат безпосередньо на страховий захист і на ведення справи. Зі структури тарифу виключені прибуток (обов'язковий елемент комерційного страхування), витрати на оцінку ризиків (її члени ТВС здійснюють самостійно), на врегулювання збитків (у випадку нестачі коштів вносяться додаткові внески), низка транзакційних та адміністративних витрат (на рекламу, на пошук нових клієнтів тощо). Отже, страхові внески при взаємному страхуванні значно нижче тих, що пропонуються комерційними страховиками [15].

Розмір страхового фонду в зарубіжній практиці визначається законодавчо, крім невеликих ТВС. В Україні нормативно-правова база взаємного страхування ще не розроблена. Тому члени товариства можуть самі визначити оптимальну величину фонду і розрахувати суми страхових внесків. Розмір фонду визначається виходячи з показника найбільш очікуваного збитку і затверджується на загальних зборах членів. Джерелами формування страхового фонду можуть бути: регулярні та одноразові надходження від членів; страхові внески; позикові кошти; добровільні грошові або майнові внески і пожертвування; доходи, отримувані від власної некомерційної діяльності товариства тощо [14].

При перевищенні фактичних збитків над доходами товариства його члени проводять збір додаткових коштів або приймають рішення щодо скорочення страхових виплат. Якщо відбувається перевищення внесків над страховими виплатами, невитрачені суми залишаються у безпосередньому розпорядженні членів товариства, що дозволяє їм гнучко маневрувати активами ТВС та надлишками накопичених коштів. Доходи ТВС можуть бути використані на поповнення стра-

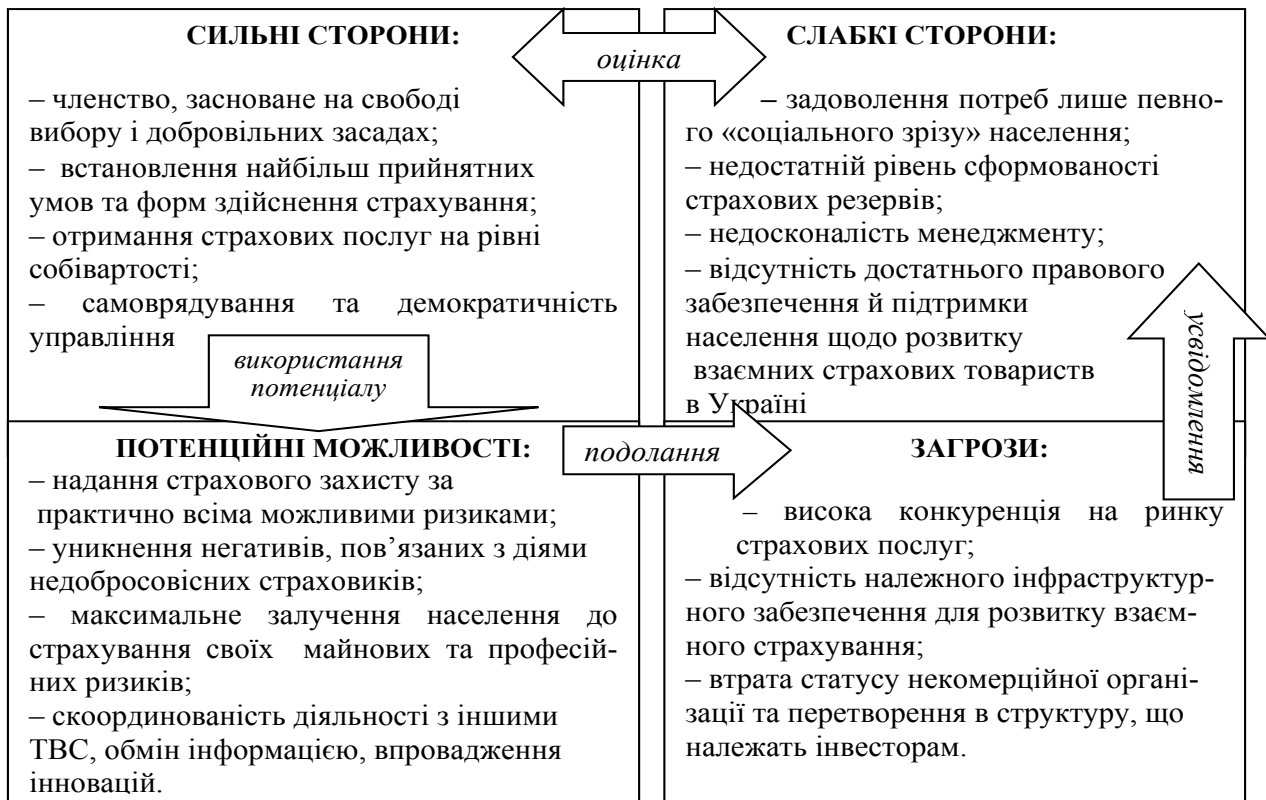

Рис. 1. Матриця SWOT-аналізу перспективності сектору взаємного страхування на вітчизняному ринку страхових послуг

Джерело: розроблено автором

хових резервів і зменшення розміру страхових внесків, на інвестування проектів чи кредитування, але винятково своїх членів.

Сума внесків визначається на основі попередньої розкладки збитку (до настання страхового випадку), наступної його розкладки (після настання страхового випадку) або їх комбінації (коли попередньо сплачуються членські внески з наступною доплатою при виникненні страхової події) [15]. Зазначені економічні відносини формують специфічний господарський механізм, що створює підґрунтя для здійснення страхування на некомерційній основі. Враховуючи обмежену і нестійку платоспроможність суб'єктів малого підприємництва, такий підхід для них є найбільш оптимальним.

Для більш глибокого розуміння позитивних і негативних сторін товариств взаємного страхування та перспективності їх застосування на вітчизняному ринку страхових послуг побудована матриця SWOT-аналізу, яка дозволяє висвітлити існуючі переваги, певні недоліки, можливості та потенційні ризики даної форми страхового захисту (рис. 3.1).

Проведений Swot-аналіз показав наявність питань, які вимагають вирішення. Поки що недостатньо визначена стратегія дій товариств взаємного страхування та їх місце у сфері макроекономіки. Певні труднощі створюють незначні можливості таких організацій по створенню власного капіталу, оскільки його розмір знаходиться в прямій залежності від кількості членів. При залученні ТВС позикового капіталу в банках, проблеми можуть виникнути через низький рівень довіри з боку комерційних кредитних установ до некомерційних організацій. Вирішення цих питань створить потенційні можливості для розвитку ТВС, що позитивно відіб'ється на функціонуванні вітчизняного страхового ринку та суттєво поліпшить якість страхових послуг.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного дослідження зарубіжного досвіду функціонування товариств взаємного страхування дозволяють зробити висновки, що вони здатні не тільки займати ніші, непривабливі для комерційних страховиків, але й успішно конкурувати з ними. До конкурентних переваг ТВС належать: страхування за собівартістю, більш повне задоволення певних страхових потреб учасників, використання страхових фондів виключно в інтересах членів товариства, можливості для моніторингу діяльності управлінського апарату та контролю за дотриманням умов страхування членами в частині мінімізації факторів, що призводять до реалізації ризику.

Формування товариств взаємного страхування сприятиме розвитку конкурентних відносин на українському страховому ринку та забезпечить реальний страховий захист господарюючих суб'єктів і населення, створюючи серйозну протидію необґрунтованому росту цін на страхові послуги. Але без законодавчої підтримки держави організувати ТВС складно. Тільки комплексний підхід держави, науковців та страховальників дасть поштовх розвитку ТВС. Подальшими напрямками наукових розробок у цій сфері може стати дослідження кооперативної форми взаємного страхування.

Література:

1. Віленчук О.М. До питання розвитку товариств взаємного страхування та страхових кооперативів в аграрній сфері / О.М. Віленчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1586/1/Cooperative_marketing_253-259.pdf – Назва з екрану.
2. Навроцький С.А. Розвиток товариств взаємного страхування в АПК / С.А. Навроцький // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2001. – Вип. 15. – С. 63-65.

3. Пантелеймоненко А.О. Західноєвропейські товариства взаємного страхування та страхові кооперативи: сутність організації, зміст діяльності і значення / А.О. Пантелеймоненко // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів : Вид-во ЛКА, 2011. – Випуск 10. – С. 509-520.
4. Стрельбіцький П.А. Товариства взаємного страхування: зародження, розвиток, становлення / П.А. Стрельбіцький // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2(6). – С. 264-271.
5. Адамов А.С. Товариства взаємного страхування / А.С. Адамов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 52. – Одеса : Вид-во «Юридична література», 2010. – С. 289-294.
6. Мачуський В.В. Взаємне страхування: організаційно-правові аспекти / В.В. Мачуський // Право України. – 2008. – № 4. – С. 63-65.
7. Твердомед К. Кооперативне страхування в Україні в період непу (1921–1929) / К. Твердомед // Право України, К., 2003. – № 2. – С. 135-139.
8. Consultation Document on «Mutuals in an enlarged Europe» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm. – Назва з екрану.
9. Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amice-eu.org/Default.aspx> – Назва з екрану.
10. International Cooperative and Mutual Insurance Federation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icmif.org/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=64&lang=en. – Назва з екрану.
11. Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування : Постанова КМУ від 1 лютого 1997 р., № 132 [зі змінами від 28.03.2012 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gov.ua>.
12. Voted as a top 100 small business influencer of 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hiscox.com/small-business-insurance/> – Назва з екрану.
13. Приступа Л.А. Страхування як ефективний засіб підвищення економічного потенціалу торговельного підприємства / Л.А. Приступа, В.Ю. Мудрик // Вісник Хмельницького національного університету : Економічні науки – 2013. – № 4, Т. 2. – С. 231-235.
14. Mutual Insurance Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investopedia.com/terms/m/mutual-insurance-company.asp> – Назва з екрану.
15. Mutual insurance: what is it ? Why use it ? A guide for member-policyholders and staff [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amice-eu.org/userfiles/file/AISAM_What_is_Mutuality_en.pdf – Назва з екрану.

Тимошенко І.В. Общества взаимного страхования как форма страховой защиты субъектов малого предпринимательства: зарубежный опыт

Аннотация. В статье проанализирован зарубежный опыт организации и функционирования некоммерческой формы страховой защиты – обществ взаимного страхования. Рассмотрены организационно-управленческий и экономический механизмы взаимоотношений между участниками страхового процесса на принципах взаимности. На основе SWOT-анализа определены преимущества и недостатки данной формы страхования. Обоснованы целесообразность и перспективы развития обществ взаимного страхования на отечественном рынке страховых услуг в контексте повышения уровня страховой защиты предпринимательской деятельности субъектов малого бизнеса.

Ключевые слова: рынок страховых услуг, общество взаимного страхования, предпринимательские риски, механизм функционирования, страховой фонд, некоммерческая форма страхования.

Tymoshenko I.V. Mutual insurance company as a form of small business' insurance: international experience

Summary. The article analyzes the international experience of organization and operation of non-profit forms of insurance protection – mutual insurance societies. Consider organizational management and economic mechanism of mutual relations between the parties to the insurance process reciprocity. Based on the SWOT-analysis the advantages and disadvantages of this form of insurance. The expediency and prospects of mutual insurance companies in the domestic insurance market in the context of improvement of insurance coverage of small businesses.

Keywords: insurance market, mutual insurance, business risks, operation mechanism, the insurance fund, non-profit form of insurance.